

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Karoliny Kondrackiej
pt. *Kultura muzyczna Jakutów w pracach Polaków*
– zesłańców syberyjskich XIX i początku XX wieku

Badania nad kulturą muzyczną Jakutów mają dość długą tradycję, sięgającą I połowy XVIII wieku, a dokonania w tym zakresie – szczególnie dwudziestowiecznych badaczy – należy uznać za znaczące. Niestety w Polsce są one dość mało znane i to pomimo wieloletniej pracy dydaktycznej i publikacjom Anny Czekanowskiej-Kuklińskiej, która tę tematykę poruszała w dwóch podręcznikach akademickich jak również w toku swoich wykładów prowadzonych przez ponad trzy dekady w kilku polskich uczelniach. Brak szerszej znajomości w Polsce tych zagadnień dziwi tym bardziej, że Polacy wnieśli w XIX i na początku XX wieku ogromny wkład w rozwój badań nad kulturami ludów Syberii, wykorzystując swój przymusowy pobyt na tym terenie dla dokumentacji zaobserwowanych przejawów kultury, w tym kultury muzycznej. Sam dorobek polskich zesłańców został już wcześniej w znacznym stopniu udostępniony, dzięki licznym publikacjom o charakterze pamiątkarskim, akademickim, a nawet beletrystycznym. Niemniej jak dotąd nikt nie pokusił się o zebranie wszystkich fragmentów tych prac poświęconych tradycjom muzycznym, nie uzupełnił ich o wątki zawarte w publikacjach dostępnych wyłącznie w bibliotekach rosyjskich i nie naświetlił w szerszym kontekście historycznym i kulturowym. Tego ambitnego zadania podjęła się doktorantka IS PAN, pani mgr Karolina Kondracka łącząc zainteresowanie kulturą muzyczną Jakutów z przejawianą już wcześniej w czasie studiów w Uniwersytecie Warszawskim pasją odnajdywania dorobku polskich zesłańców syberyjskich XIX i początku XX wieku.

Na dysertację składają się trzy rozdziały o bardzo zróżnicowanej objętości wynikającej z charakteru i treści poszczególnych części, przy czym od razu zaznaczyć należy, że objętość podkreśla hierarchię ważności kolejnych fragmentów. Ujmujące w ramę Wstęp i Zakończenie zostały ograniczone do niezbędnego minimum. Całość za to uzupełnia

rozbudowany Aneks i Bibliografia - praca liczy więc sobie łącznie 447 strony oraz zawiera płytę z materiałami audiowizualnymi.

We wstępie doktorantka określiła cel i zakres pracy, wskazała podjęty problem i zastosowane metody, scharakteryzowała przeprowadzone postępowanie badawcze, zasób wykorzystanych źródeł i materiałów, a także wskazała podstawowe problemy edytorskie dotyczące szczególnie artykułów opublikowanych w języku rosyjskim. Duży niedosyt pozostawiła sygnalizowana w tytule segmentu omawianej części pracy charakterystyka stanu badań, ograniczająca się właściwie do wymienienia tylko szeregu nazwisk polskich badaczy Syberii. Na usprawiedliwienie autorki należy jednak zauważyć, że bardziej szczegółowe informacje w tym zakresie umieszczone zostały w rozdziale trzecim. Byłoby jednak właściwym wskazać we wstępie kto z polskich i rosyjskich badaczy zajmował się przede wszystkim badaniami polskich zesłańców syberyjskich nad kulturą, a zwłaszcza muzyką Jakutów.

Rozdział pierwszy ma charakter wprowadzający w tematykę Syberii w XIX i w początkach XX wieku. Autorka określa w nim podstawowe uwarunkowania geograficzne, bardziej szczegółowo omawia kwestie demograficzne, a także określa stan gospodarki i edukacji na Syberii w czasach zaborów. W tej części pracy doktoranta bardzo zręcznie wplotła fragmenty opisów omawianych zagadnień autorstwa poszczególnych polskich zesłańców parających się badaniami Syberii. Wywiązany z tego dialog z materiałami źródłowymi uważam za istotny walor omawianego rozdziału. Ponadto autorka w moim przekonaniu nazbyt dokładnie i szczegółowo zarysowała dzieje polityczne ziem dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów od jej upadku aż po odzyskanie niepodległości, uwzględniając bardzo dużo informacji niezwiązanych bezpośrednio z zasadniczym tematem pracy. Trzeci moduł pierwszego rozdziału opisuje dzieje i rodzaje zesłań Polaków na Syberię, trudy podróży na zesłanie oraz specyficzne warunki zesłań do Jakucji wraz z podaniem danych ilościowych.

Rozdział drugi dotyka przede wszystkim zagadnienia polskich zesłańców - badaczy Syberii. Autorka więc charakteryzuje główne środowiska z jakich wywodzili się zesłańcy i wymienia najważniejsze postaci. Szczególnie dużo miejsca poświęca tym zesłańcom, którzy pisali o kulturze, a nade wszystko o muzyce Jakutów. Dowiadujemy się więc wiele o postaciach takich jak Edward Piekarski, Wacław Sieroszewski, Bazyl Troszczański, Sergiusz Jastrzębski, Mikołaj Witaszewski, Adam Szymański, Jan Strożeczki i Feliks Kon. Słusznie też

autorka podkreśliła rolę duchowieństwa, w tym osób takich jak: Mikołaj Kulaszyński, Stanisław Matraś, Jan Narkiewicz, o. Adam Słotwiński czy o. Wacław Nowakowski.

Najistotniejszy dla całej pracy rozdział trzeci poświęcony został kulturze Jakutów w relacjach polskich zesłańców i jako taki zajmuje objętość większą niż wszystkie pozostałe części pracy razem wzięte. W rozdziale tym, wykorzystując bardzo szeroki zasób źródeł, na które złożyły się tak przekazy polskich zesłańców, jak i późniejszych badaczy Syberii scharakteryzowane zostały kolejno: pochodzenie i cechy fizyczne Jakutów, ich domostwa, pożywienie, ubiór, materiały i narzędzia codziennego użytku, struktura rodowa, problematyka rodzinna, praktyki religijne szamanizmu jakuckiego, symbolika kostiumu szamańskiego, wierzenia dotyczące życia pozagrobowego, jakuckie święto wiosny (*Ysyach*), zarys historii badań nad twórczością Jakutów, style muzyczne Sacha, Ołonho, style i klasyfikacja pieśni jakuckich, instrumenty i muzyka instrumentalna. Zakres opisów wynika wprost z zakresu tematyki podejmowanej przez polskich badaczy w XIX i pocz. XX wieku – najmniej opisane zostały tańce, nieco szerzej instrumenty, najlepiej zaś opisano śpiew i przeznaczony do śpiewu repertuar. Ponadto niewiele jest zapisów, czy też charakterystyk muzycznych, a więcej miejsca poświęcono opisom kontekstu sytuacyjnego wykonania, czy też tekstów pieśni. Pomimo to, opis jest w znacznym stopniu kompletny, między innymi też dlatego, że autorka dokonała zestawienia wielu, często niewielkich i trudnodostępnych prac polskich zesłańców. Dostatecznie dobrze zestawiono też opisy dokonane ręką polskich badaczy z analogicznymi opisami późniejszych badaczy, choć mam wrażenie, że nie wykorzystano tu wszelkich możliwości, co skomentuję nieco dalej. Szkoda też, że z winy jednostronnych zainteresowań cytowanych badaczy więcej tu dyskusji o klasyfikacji samego repertuaru, niż o cechach muzycznych czy też charakterystycznym dla Jakutów wykonawstwie muzycznym. Tu też widziałbym możliwość nieznacznego, ale jednak rozszerzenia, co jednak wymagałoby większej inicjatywy autorki.

Całość pracy zamyka Zakończenie, stanowiące prócz bardzo dobrze przeprowadzonego zebrania najważniejszych ustaleń pracy także bardzo udaną charakterystykę dorobku polskich zesłańców-badaczy kultury Sacha. Autorka w sposób zwięzły, ale satysfakcjonujący odnosi się również do celów pracy i podstawowych tez postawionych w rozdziale wstępnym dysertacji.

Pracę uzupełnia dość zasobny Aneks, który poza bibliografiami, spisami i klasyfikacjami zawierają również wiele trudnodostępnych materiałów utrwalonych ręką polskich badaczy, którym poświęcona jest w znacznej części recenzowana praca.

Cała praca posiada właściwie sporządzony aparat naukowy oraz napisana jest na ogół poprawnym językiem, choć z rzadka zdarzają się drobne potknięcia, stylistyczne i edycyjne. Nie rzutują one jednak na jakość pracy. Natomiast należy zwrócić uwagę na to, że autorka ma tendencję do cytowania dosyć obszernych partii tekstu, zawierających często kilka różnych wątków treściowych. Takie podejście powoduje, że w konsekwencji niektóre zagadnienia zostały pominięte w omówieniu cytatu inne zaś omówione zostały w ograniczonym zakresie. Zalecić więc warto autorce w przygotowaniach do publikacji podzielenie większych cytatów na mniejsze fragmenty i uzupełnienie opisów, co wpłynie również na bardziej spójną i potoczną narrację całości. Podobnie pozytywny efekt doktorantka odniosłaby również odchodząc od prostego zestawiania obok siebie obserwacji i poglądów polskich badaczy obok analogicznych refleksji późniejszych radzieckich badaczy, a w większym stopniu konfrontując je ze sobą ze wskazaniem różnic i podobieństw.

Tak jak stwierdzono powyżej praca oparta została na bardzo szeroko i pracowicie zebranej bazie źródłowej i materiałowej, a temat przeprowadzono prawidłowo. Praca zawiera też wiele interesujących opisów i spostrzeżeń wnosząc wiele nowego do polskiej literatury etnomuzykologicznej. Autorka nie ustrzegła się jednak kilku istotnych potknięć, których wskazanie jest obowiązkiem recenzenta.

1. Na stronie 221 autorka dokonuje podziału badań nad jakuckim folklorem muzycznym na trzy okresy obejmujące czas od początku XIX wieku „do lat 50-60-tych XX wieku”. Trudno jest przyjąć, że nikt od lat sześćdziesiątych XX wieku nie zajmuje się jakuckim folklorem muzycznym i zgodzić się tym samym z zaproponowaną periodyzacją, zwłaszcza, że doktorantka wymienia między innymi pracę Eduarda Alekseeva i Nadieždy Nikołajewej z 1981 roku. Przy okazji zwracam również uwagę, że autorka przytacza też przykłady osiemnastowiecznych badań i postulatów badawczych dotyczących folkloru – w tym pieśniowego – Jakutów.
2. W pracy zdarzają się zbyt dosłowne tłumaczenia z języka rosyjskiego, co szczególnie jaskrawą formę przybiera w przypadku rzeczownika „народ” w kilku miejscach pracy przetłumaczonych wprost jako „naród”, choć należałoby mówić raczej o „ludzie” (np. s. 263), podobnie jak w przypadku słowa „народный” należałoby tłumaczyć jako

„ludowy” (np. s. 269 – zamiast „narodowych motywów” powinno być „ludowych motywów”). Także rzeczownika „быт” i sformułowania „бытовой жанр” tłumaczonych przez autorkę pracy wprost jako „byt” i „bytowy rodzaj muzyczny” wymaga wyjaśnienia i poprawienia (s. 220, s. 232 w przypisie 391). Co prawda w znaczeniu ogólnym słowo "быт" ma w języku rosyjskim podobne znaczenie jak w języku polskim, jednakże w radzieckiej i postradzieckiej literaturze etnomuzykologicznej używa się go w znaczeniu pewnego porządku, całokształtu funkcjonowania, ładu zewnętrznego, ale także i sfery symbolicznej, czego samo słowo „byt” już nie oddaje i wymaga jednak opisowych sformułowań. Z kolei gatunkowe określenia pieśni ludowych w folklorystyce wschodnioeuropejskiej z użyciem słowa „быт” – np. „бытовой жанр” zwykło się przekładać na język polski jako "pieśń powszechna". Jakkolwiek pomijanie w tłumaczeniach na język polski stosowanych przy tej okazji przymiotnikowych sformułowań - takich jak np. z biał. "сямейна-бытавыя" - wymagało by zapewne rewizji, to jednak nie sposób zgodzić się na proponowaną przez doktorantkę kalkę i raczej należałoby uznać za zasadne nawiązanie do tradycji dotychczasowych tłumaczeń w polskiej etnomuzykologii sięgającej jeszcze czasów Oskara Kolberga, a wielokrotnie potwierdzonej w tekstach publikującej wszak po 2015 rok Anny Czekanowskiej. Problem dotyczy także słów spoza terminologii muzykologicznej. Na przykład wielokrotnie powtarzane słowo „jednochodnik”, wyjaśnione na s. 269 przez autorkę jako „koń” jest rusycyzmem, który oznacza coś więcej niż tylko konia. „Jednochodnik” czy też „jednochoda”, bardziej poprawnie określane w języku polskim jako „inochodnik”, „inochoda” lub po prostu „klusak” jest koniem wyuczonym stawiania nóg w układzie typowym dla chodu wielbłądziego, który jest bardziej miękki a przez to wygodniejszy dla jeźdźca.

3. Przy tej okazji warto też zwrócić uwagę na to, że w pracy pojawia się więcej niespotykanych w polskiej literaturze etnomuzykologicznej określeń, które ewidentnie są wynikiem braku uzgodnienia terminologicznego przekładu ze stosowaną w polskiej etnomuzykologii praktyką. Przykładem takiej niezręczności translatorskiej jest chociażby określenie pieśni *дыэрэтии* jako „płynna” czy pieśni *дэгэрэн* jako „zwinna” (s. 233). Rewizji wymagałyby również zaproponowane przez autorkę określenia tematyki pieśni, takie jak „sławienia”, czy „utwory przedśmiertne”, do których - w moim przekonaniu – można zaproponować stosowane od wielu lat polskie odpowiedniki.

4. Skoro mowa o przekładzie treści z prac powstałych w języku rosyjskim i tradycji folklorystyki radzieckiej warto autorce zalecić większą ostrożność w przypadku fragmentów dotyczących pieśni buntu (s. 264-265), których uwzględnienie było przez lata nie tylko wymagane lecz wręcz wymuszane i to nie tylko na badaczach folkloru, ale też na samych depozytariuszach repertuaru. Problem ten znamy też z opowieści polskich etnomuzykologów z czasów realizacji Akcji Zbierania Folkloru Muzycznego, choć był on tylko dalekim echem, czy też cieniem sytuacji panującej w Związku Radzieckim. Stąd też pamiętać musimy, że wiele pieśni spośród umieszczonych w zbiorach zostało sztucznie wykreowanych, a ich rola najczęściej była o wiele mniej istotna niż opisywana w komentarzach redaktorskich. Z całą też pewnością opisywana przy tej okazji walka klas była w niewielkim stopniu uświadamiana, ustępując bardziej pierwotnym uczuciom zwykłej ludzkiej krzywdy i niesprawiedliwości.

Żadna z wymienionych powyżej uwag krytycznych w żaden sposób nie dyskwalifikuje recenzowanej dysertacji. Autorce udało się zrealizować postawione we wstępie cele, a biorąc pod uwagę tradycję badawczą należy uznać, iż praca ta stanowi istotny wkład w badania dokonań Polaków w zakresie pozaeuropejskich kultur muzycznych, a szczególnie badań zesłańców nad kulturami muzycznymi ludów Syberii. W istotny sposób przybliżyła też polskiemu czytelnikowi kulturę muzyczną Jakutów. W mojej ocenie przedstawiona przez panią mgr Karolinę Kondracką rozprawa p.t. *Kultura muzyczna Jakutów w pracach Polaków – zesłańców syberyjskich XIX i początku XX wieku* jest pracą dobrze skonstruowaną, przygotowaną oraz napisaną i spełnia wszelkie wymogi stawiane pracom doktorskim. Wniosuję zatem o dopuszczenie autorki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

